

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Interdiszciplináris Doktori Iskola
„Európa és a magyarság a 18–20. században” doktori program

DOKTORI (PHD) ÉRTEKEZÉS

TÉZISEK

**POLGÁRI-LIBERÁLIS, FEMINISTA NŐSZERVEZETEK ÉS SAJTÓJUK
AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIÁBAN
(1907–1918)**

Egyesületek, periodikák, tartalomelemzés

CZEFERNER DÓRA

Témavezetők:
Dr. Szapor Judit
McGill University
Dr. habil. Vitári Zsolt
Pécsi Tudományegyetem

PÉCS, 2020

I. TÉMAVÁLASZTÁS INDOKLÁSA, AZ ÉRTEKEZÉS CÉLKITŰZÉSEI

Doktori értekezésemben az Osztrák–Magyar Monarchia három meghatározó polgári-liberális, feminista egyesületének fejlődését és sajtótevékenységét mutatom be 1907 és 1918 között. Az elemzés három síkon mozog: a szervezettörténeti keretek felvázolását követően az egyesületek által publikált sajtótermékeket vizsgálom, végül pedig ezek tartalomelemzését végzem el. Magyar részről a Nőtisztviselők Országos Egyesülete (NOE, Budapest, 1896–1919), valamint a Feministák Egyesülete (FE, Budapest, 1904–1948/1949) által az 1915-ös évig közösen publikált lapokat, *A Nő és a Társadalmat* (Budapest, 1907–1913), illetve *A Nő. Feminista Folyóiratot* (Budapest, 1914–1928) tanulmányozom. Osztrák vonatkozásban az Allgemeiner Österreichischer Frauenverein (AöF, Bécs, 1893–1922?) hivatalos értesítőjét, a *Neues Frauenleben* (Bécs, 1902–1918) veszem górcső alá.

A sajtótermékek kvantitatív és kvalitatív, részben általam kidolgozott módszerek szerinti elemzésével és a levéltári források bevonásával elsősorban a következő kérdésekre igyekszem válaszolni:

- 1) Milyen körülmények között szerveződtek és működtek a fent említett egyesületek, illetve indultak újukra az általuk publikált periodikák?
- 2) Kik voltak a szervezetek vezetői, mely társadalmi rétegekből származtak a (válaszmányi) tagok, s milyen eszközökkel igyekeztek mobilizálni nőtársaikat?
- 3) Milyen elvek és gyakorlat mentén működtek a „szerkesztőségek”, s mekkora szerzői csoportok alakultak ki a lapok körül? Kik publikáltak a lapokban? (Sajtó)tevékenységük milyen mértékű visszhangot váltott ki a korszak osztrák–magyar közvéleményében?
- 4) Miként finanszírozták az egyesületek a lapkiadással és egyéb tevékenységi köreikkel kapcsolatban felmerülő költségeket?
- 5) Melyek voltak a leginkább preferált témakörök és műfajok a cikkekben? Felfedezhető-e összefüggés a cikkek műfaja, terjedelme, az írások témája és az egyes lapszámokban elfoglalt helyük között? Mennyire szántak fontos szerepet a szerkesztők a választójog, valamint a munka és az oktatás témakörének a lapok tartalmi kínálatán belül?
- 6) Milyen arányban szerepelnek a lapokban a Monarchia osztrák–magyar és nemzetiségi női lakosságáról, illetőleg az Ausztria–Magyarország határain kívül élő nők politikai, gazdasági és társadalmi helyzetéről szóló cikkek? A feminista sajtótermékek esetében is igazolható-e az dualizmus kori újságírásban látenszen megfogalmazott, ám jobbra általánosnak tekinthető elv és az ehhez illeszkedő gyakorlat, amely szerint a közírásban „szívesen elfelejtkeztek” a nemzetiségi kérdésről?

Vizsgálom továbbá, hogy rekonstruálható-e a periodikák társadalmi fogadtatása, illetve terjesztésük és értékesítésük eredményessége, s ha igen, miként valósítható ez meg. Kísérletet teszek továbbá annak vázolására, hogy a lapkiadás miként illeszkedett az egyesületek tágabb tevékenységi körébe, s dominált-e ezek sorában. Az írások műfaja és témája, illetve a bennük található kulcsszavak mellett a polgári feminista lapok sajátjának tekinthető speciális – az évek során szinte semmit nem változó – diskurzust is bemutatom, amelynek főbb jellegzetességei még az első világháború 1914-es kirobbanását követően is csak minimálisan módosultak. Keresem az egyes cikktípusokhoz szorosan illeszkedő tartalmi, nyelvi és stilisztikai elemeket, amelyek a publicisták hasonló vagy egymástól eltérő gondolkodásmódjára, ideológiai beállítottságára utalnak. A különböző társadalmi rétegekhez tartozó szerzők nyelvhasználatán belül kiemelem a szövegekben azon állandóan visszatérő jelzőket és utalásokat, amelyek a lapok néhány példányának áttekintését követően már-már frázisszerűnek hatnak. E nyelvi-retorikai eszközök alapvető szerepet játszottak az olvasók véleményének, identitásának formálásában. A meggyőzési stratégiák pedig hosszabb távon kulcsfontosságúak lehettek az egyesületek társadalmi bázisának és támogatottságának bővítésében.

Miért szükséges és indokolt az említett egyesületek sajtótevékenységének összevetése? 2010-ben ismerkedtem meg az AöF tevékenységének fontosabb csomópontjaival. Felfigyeltem arra, hogy a szervezet célkitűzései és gyakorlati tevékenysége analógiákat mutat a FE-vel és a NOE-vel. Miközben *A Nő és a Társadalommal* és *A Nővel* érdemben összevethető külföldi – német vagy osztrák – periodikát/periodikákat kerestem, kézbe vettem az AöF hivatalos lapját, a *Neues Frauenleben*. Kiderült, hogy az egyesületek mellett a lapok profilja is sok tekintetben párhuzamba állítható egymással; a különbségek ugyanakkor kihívásokat támasztanak a történész számára. Az összehasonlítást leginkább természetesen azon érv indokolja, hogy Ausztria és Magyarország történelme évszázadokon át elválaszthatatlanul összefonódott egymással. Ennek ellenére még a Monarchia diplomácia- vagy gazdaság- és társadalomtörténetéhez kapcsolódó, osztrák–magyar összehasonlító kutatások elvégzését sem kezelhetjük evidenciaként. Miért fontos éppen ezért a sajtótörténet közös alapokon történő vizsgálata? Megfordítva és tágabb kontextusba helyezve a kérdést: milyen érvek szólhatnak a mellett, hogy a magyar polgári feminista mozgalmat az angolszász államok (Anglia, Amerikai Egyesült Államok) vagy Franciaország és Olaszország nőszervezeteivel közösen tanulmányozzuk? E régiók a gazdasági-társadalmi és kulturális fejlődés teljesen eltérő szintjén álltak a 19–20. század fordulójának időszakában, mint Magyarország, éppen ezért a velük történő összevetés eredményei kevésbé lennének relevánsak. Ugyanez a helyzet a Monarchia nemzetiségek lakta területeinek nőmozgalmával is, amelyek – a cseheket és elsősorban Prágát kivéve – a szervezkedésnek sokkal alacsonyabb szintjén álltak, mint az osztrákok és a magyarok. Ennek megfelelően felmerülhetne, hogy a birodalmi fővárosi ranggal ugyan nem rendelkező, a Monarchiában központi szerepet betöltő Prága is bevonható lenne a vizsgálatba, ahogy ez például Lipták Dorottya kutatásaiban gyümölcsözőnek bizonyult, ebben az esetben azonban tudjuk, hogy a prágai nőegyletek sokkal szorosabb kapcsolatot ápoltak a németországi társaikkal, mint a bécsi vagy a budapesti szervezetekkel. Természetesen Ausztria és Magyarország között is fontos eltéréseket találunk, de ez nem írja felül a számos hasonlóságot.

A magyarországi feminista egyesületek sajtótevékenységének hazai vonatkozásban kimerítő, illetve nemzetközi kontextusban történő elemzésére a korábbiakban még senki sem vállalkozott. Az osztrák összehasonlítás fontossága pedig még a nő- és sajtótörténeti kutatások lehetséges irányvonala között sem merült fel. Mindazonáltal meggyőződésem, hogy e szisztematikus összevetés alap kutatásként a témában a jövőben elvégzendő vizsgálatok számára is adalékokkal szolgálhat, hiszen az értekezés az egyesületek sajtótevékenysége, hazai és külföldi sajtófigyelési gyakorlata mellett a szervezetek (és a felettük álló országos és nemzetközi esernyő egyesületek) közötti direkt és indirekt kapcsolatokat is tárgyalja. Ez pedig olyan összefüggésekre hívhatja fel a figyelmet, amelyek elengedhetetlenek az 1918 előtti ausztriai és magyarországi polgári-liberális, feminista mozgalmak nemzetközi, transznacionális beágyazottságának tanulmányozásához.

Talán magyarázatra szorul a választás, hogy a századforduló nőmozgalmának három iránya (keresztényszocialista, szociáldemokrata, valamint polgári-liberális, feminista) közül miért az utóbbi áll kutatásom középpontjában? A döntésem melletti legnyomósabb érv az, hogy a rendszerváltást követő magyarországi történetírásban e szárny vonatkozásában zajlottak olyan alap kutatások, amelyekre jelen munka nő- és sajtótörténeti aspektusaiban is (valamennyire) támaszkodni tudok. A keresztényszocialista, valamint konzervatív nőmozgalom (pl. a Mária-kongregációk keretein belül megjelenő női szerveződések, valamint a családot a fókuszba helyező csoportok), illetőleg a szociáldemokrata nőmozgalom sajtótevékenységének rekonstrukciója – a mozgalom fejlődésére vonatkozó alapvető ismeretek hiányában – egyelőre kevésbé indokolt. Nem szólva arról, hogy a szociáldemokrata nők Gárdos Mariska által alapított és szerkesztett lapja, a *Nőmunkás* a korszak jelentős részében – hatósági szabályozás és forráshiány miatt – nem juthatott el olvasóihoz.

Az összehasonlító elemzés szempontrendszeréhez szorosan kapcsolódik az a hipotézisem, amely szerint a választójog kérdéskörének kizárólagos kiemelése a további – női munkavállalás, oktatás, gyermekvédelem stb. – témákban közzétett cikk közül nem szerencsés. Már csak azért sem az, mivel a modern nőmozgalom elsődleges célja és kiindulópontja az 1840-es, illetve 1860-as évektől az Osztrák–Magyar Monarchia területén is a nők oktatási és gazdasági jogainak előmozdítása volt. Ehhez kapcsolódott az első világháború előtti évtizedekben egyre intenzívebben a politikai jogokért folytatott harc. A szavazati jog „gyengébb nem”-re való kiterjesztése ugyanakkor a szüffrazsett mozgalommal ellentétben távolról sem tekinthető a mozgalom végcéljának, sokkal inkább egy eszköznek arra, hogy a nők saját maguk által választott képviselők útján formálhassák a törvényhozást. E feltételezés bizonyításával kívánom árnyalni a hazai nőtörténeti szakirodalom azon alapvetését, mely szerint az egyesületek és a lapok szerkesztőségei a periodikákban a leghangsúlyosabb szerepet a női szavazati jog témájának szánták. Ennek igazolásához és a cikkek kvantitatív szempontok szerinti elemzéséhez *A Nő és a Társadalom*, *A Nő. Feminista Folyóirat* és a *Neues Frauenleben* 1907 januárja és 1918 májusa között megjelent, összesen 272 számából készítettem cikkrepertóriumot. A kutatás időhatárait tekintve a kiindulópontot azért az 1907-es év képezi, mert a NOE és a FE ekkor kezdte publikálni első közös lapját, *A Nő és a Társadalmat*, amely egyúttal az első hazai feminista nőmozgalmi periodika volt. A kutatás végpontja nem az első világháború lezárása miatt került 1918-ra, hanem a *Neues Frauenleben* júniusi megszűnése okán. Mindezek ellenére szükséges és fontos volt az 1918 utáni rövid kitekintés az egyesületek első világháború utáni kilátásairól. A cikkrepertórium elkészítésében nem csupán az motivált, hogy az eredmények lekérdezésével pontos információkhoz jussak a szerzők személyéről, valamint a cikkekben megjelenő témaköréről. Nem titkolt célom, hogy segítséget nyújtsak azon kutatóknak, akik a jövőben valamelyik (vagy akár mindhárom) periodikával elmélyültebben kívánnak foglalkozni, hiszen számos elemzési szempont marad, amelyek megválaszolása e helyütt nem vállalkozhatok.

Mindvégig igyekszem figyelmet fordítani a lapok szerzőire. Az utókor méltánytalanul feledkezett meg a szerkesztőkről és az egyesületek vezetőségi tagjairól, nem is említve a periodikák belső és külső munkatársait vagy az esetleges külföldi tudósítókat. Éppen ezért a lapok működésében fontos szerepet játszó, a források segítségével beazonosítható személyek fontosabb életrajzi adatait is közlöm a fejezetekben. A szerkesztőségek munkájáról és a szerzőkről szóló részben a következő négy kérdésre válaszolok:

- 1) Értelmiségi, művészeti pályán vagy más területen tevékenykedett az illető?
- 2) Izraelita gyökerekkel rendelkező családból származott-e, és gyakorolta is a vallását, vagy nőmozgalmi tevékenységével párhuzamosan kilépett a zsidó felekezetből?
- 3) A publicistaként/(köz)íróként kapott honoráriumokból élt-e vagy a közélet más területén (is) tevékenykedett?
- 4) Miként került kapcsolatba a nőmozgalom adott irányzatával? Aktív szerepet vállalt-e országának nőemancipációs harcában vagy valamely nemzetközi szintéren működő esernyő-egyesületben (pl. International Council of Women [ICW, Washington DC, 1888] vagy International Woman Suffrage Alliance [IWSA, Berlin, 1904])? Közvetlen kapcsolatban állt-e az osztrák–magyar nőmozgalommal, illetve annak vezetőivel? Előadóként is vendégül látták-e Bécsben, Budapesten vagy valamely vidéki városban?

Végül hangsúlyozni szeretném, hogy a levéltári források (elsősorban személyi hagyatékok) tették lehetővé azt, hogy viszonylag komplex képet alkothassak az egyesületek (külföldi) kapcsolati hálójáról. E kapcsolatrendszer rekonstrukciójára három tényező motivált: az első és legfontosabb az volt, hogy néhány esettanulmány, illetve a kapcsolatok fő irányvonalainak vázolásán túl ilyen irányú vizsgálatot a korábbiakban még sem osztrák, sem pedig magyar vonatkozásban nem végzett senki. Másodsorban Szapor Judit azon megállapítására szerettem volna konkrét példákat keresni, amely szerint a vezető hazai polgári feminista nőszervezet, a

FE alapítása évétől az első világháború kirobbanásáig a nemzetközi mozgalom színterén is jelentős befolyásra tett szert, illetőleg a nyugati nőmozgalmak irányvonalai mentén fejlődött. Elmélyültebb elemzésre sarkallt még a magyar nyelvű nőtörténeti szakirodalom általánosan elfogadott állítása, amely szerint az 1918 előtti nőemancipáció tekintetében Anglia, az Amerikai Egyesült Államok, valamint Franciaország jelentették a követendő példákat a magyar szervezetek számára. Előzetes részkutatásaim szerint azonban – figyelembe véve Magyarország gazdasági és társadalmi fejlődésnek sajátosságait – a Németország irányából, Ausztria közvetítésével érkező minták legalább ennyire fontosak voltak.

II. MÓDSZERTAN, FORRÁSOK

„A nyomtatott sajtó a forrása a régmúlt és a 20. század szociologikusan fölfogott művelődéstörténetének, közönség-, olvasás- és ízléstörténetének. De még az előállítás és a forgalmazástörténet is részét képezi a sajtó, tágabb értelemben a kommunikáció történetének. Nyelvészeti szempontból sem elhanyagolható forrás a sajtótörténet, a műfaj- és stílustörténeti kutatások egyik kiindulópontja. Kimondható tehát: A nyomtatott sajtó a nemzet írásbeli tudatának és kultúrájának egyik kifejezője. Az intézményes memória egyik fő tára.” Széchenyi Ágnes gondolatai ugyan nem specifikusan a női és feminista időszaki kiadványok forrásértékére vonatkoznak, maradéktalanul érvényesek rájuk, különösen akkor, ha tekintetbe vesszük Kéri Katalin érvrendszerét: „az újkori nők történetének [...] megismeréséhez az alapművek értelmezésén kívül elengedhetetlenül szükséges a sajtótermékek vizsgálata, hiszen az újságok, folyóiratok mindig meglehetősen jól tükrözik azt a kort, amelyben íródtak.”

Munkám sajtótörténeti fejezeteiben a célom mindvégig az volt, hogy a „hagyományos, leíró, elsősorban tartalmat ismertető, a kulturális-társadalmi kontextust mellőző [...] felfogással szemben” az analitikus megközelítésre helyezzem a hangsúlyt. Kezdetől fogva igyekeztem szem előtt tartani Gyáni Gábor – véleményem szerint sajnos ma is aktuális – intelmét, mely szerint hiba a periodikákat csupán „kivonatolandó betűhalmaz”-ként kezelni. Éppen ezért vizsgálatukhoz egy összetettebb kutatási szempontrendszer kidolgozására törekedtem.

Sajtótörténeti kutatásaim kezdetén fontos megerősítéssel szolgált számomra Ute Gerhard és Ulla Wischermann állítása, hogy „a nőmozgalomhoz kapcsolódó periodikák [...] felbecsülhetetlen értékűek, és a korábbiakban szinte teljes mértékben feldolgozatlan forrásokat kínálnak a mozgalmak és a női életutak megismeréséhez”. Mindazonáltal egy pillanatra sem feledkeztem meg arról, hogy a cikkek tartalmát a valóságnak megfeleltetni szigorúan tilos! Ha így tettem volna, akkor Gyáni kategóriarendszerében én magam is „a pusztán csak magát a sajtót olvasó történész”-ek csoportjába kerültem volna, amitől tartózkodni igyekeztem. Éppen ezért komplexebb elemzést tűztem ki célként, amely segítségével reményeim szerint olyan kérdésekre is választ adhatok amelyekre a lapokkal foglalkozó kutatóknak a korábbiakban nem sikerült.

A feminista körökben ma is elterjedt nézet kapcsán, miszerint a női nem valamennyi képviselője egyfajta ideológiai közösséget alkot, sietve szögezem le, hogy a női nemet nem értelmezem egységes csoportként. Eva Klingensteinel egyetértve meggyőződésem, hogy „a gyengébb nem elnyomásával kapcsolatban gyakorta ismételt tézis” elfogadása a kutatás számos aspektusára veszélyt jelenthetne. Azért sem volna szerencsés, mivel az elmélet kevésbé feleltethető meg a történelmi, szociokulturális adottságoknak, sokkal inkább tükrözi a legutóbbi évtizedek népszerű elképzeléseit. Mindez egészen paradox helyzeteket szült már a 19–20. század fordulójának polgári-liberális, feminista mozgalomban is, amely a különböző társadalmi csoportokhoz tartozó nők közötti összetartást eszméi sarokpontjának tartotta. Az AöF például 1899-től megjelenő első hivatalos orgánumának, a *Dokumente der Frauen*nek mutatószámában a nőmozgalom erősségének „a valamennyi nő közötti szolidaritást és a közös érdekekért való munkálkodás”-t jelölték meg. Néhány sorral lejjebb azonban kizárólag a

haladó szellemiségű, polgári származású nőknek ajánlották a periodikát. A lapok elemzése során részben e tézis cáfolataként további példákkal illusztrálom és támasztom alá, hogy nem vagy csak fenntartásokkal beszélhetünk a szerkesztők és publicisták, valamint az olvasók között formálódott „elképzelte közösségről”. Ezt a lapok hasábjain közölt vitacikkek, szerkesztői és olvasói levelek mellett a levéltári források is bizonyítják.

A fenti gondolatok elvezetnek a következő kérdéshez, az elemzés időhatárainak megjelöléséhez. Az 1918-as évszám magyarázatát már megadtam. A kutatás kiindulópontja azonban hosszabb mérlegelés tárgyát képezte. Magyarországon a NOE 1896-ban kezdte meg működését, a FE-t 1904-ben alapították, s ezek az évszámok (főként az utóbbi) jelentik azon periódus kezdetét is, amikor a hazai feminista mozgalom fejlődése felzárkózott a nyugati országok mögé. Noha Ausztriában az AöF már 1893 óta létezett, első saját lapjának elindulására 1899-ig kellett várni. A *Neues Frauenleben* első száma 1902 januárjában látott napvilágot. Még ehhez képest is négyéves csúszással, 1906 januárjában kezdte meg a FE első időszaki kiadványának, a *Feminista Értesítő*nek publikálását. Ez azonban – amellet, hogy mindössze egy évfolyamot ért meg – csupán az egyesület tagságához szólt. A fenti okok miatt a három szervezet sajtótevékenységének érdemi összehasonlítására 1907 után nyílik lehetőség, ugyanis ez év januárjától jelentkezett a FE és a NOE *A Nő és a Társadalom*mal.

Az osztrák–magyar összehasonlítás jelentőségére már utaltam, azonban szükséges a kérdés árnyalása. Többen felhívták a figyelmem a vidéki feminista szervezkedés fontosságára, illetve arra, hogy szükség lenne a budapesti anyaszervezet és a vidéki városokban 1918 előtt alapított leányegyesületek sajtórepresentációjának szisztematikus összevetésére. Ezt a javaslatot gondos mérlegelést követően elvettem. Döntésem elsődleges oka a következő volt: már a hazai és a nemzetközi primer forrásadottságok felmérése során bizonyossá vált számomra az, hogy a feminista mozgalom nemzetközi dimenziója felé történő nyitás sokkal hangsúlyosabb eredményeket hozhat, mint a lokális szinttel történő összevetés. Utóbbi praktikusán a vidéki napisajtó szisztematikus átfésülését jelentette volna olyan publicisztikákért, belső cikkekért, tudósításokért és glosszákért, amelyek a pécsi, Árvai Tünde által számos publikációban vázolt gyakorlathoz illeszkedve eleinte valószínűleg jobbára becsmérlő, majd az első világháború vége felé haladva fokozatosan egyre pozitívabb, ám jó eséllyel igen gyakran közhelyes véleményeket hangoztatnak a fővárosi vagy a helyi feminista csoportokról. Hátráltatta és nehezítette volna a kutatást, hogy számos vidéki szervezet archívuma megsemmisült, így levéltári forrásokra aligha támaszkodhattam volna. Még egy személyes célkitűzés is motivált a kutatás nemzetközi kontextusának meghatározásában: szerettem volna a lehető legrészletesebben megismerni az osztrák–magyar polgári feminista mozgalom két vezető egyéniségének, Schwimmer Rózsának és Auguste Fickertnek az életútját, illetve az általuk vezetett egyesületek fejlődését és nemzetközi kapcsolatrendszerét. Mindez a mozgalom magyarországi lokális vetületének tanulmányozása esetében nem történhetett volna meg. Ugyanakkor saját érvrendszeremmel nem kívánom azt sugallani, hogy a kutatás hazai, lokális irányait nem tartom lényegesnek. Szükség lesz a jövőben a szervezkedés vidéki vonatkozásainak feltérképezésére, amelyre már történtek előremutató kísérletek.

A fenti érveken túl úgy vélem, hogy a történelem e szegmense tekintetében nem elegendő a vizsgált korszakban elszigetelten Magyarországra koncentrálni. Az elemzés tágabb kontextusának megteremtéséhez kiváló lehetőséget biztosít az osztrák birodalomfél kutatásba történő bevonása. A kitekintés ugyanis egy olyan ország irányába tűnik célszerűnek, amely a politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődésben közelebb állt Magyarországhoz, mint a nyugat-európai államok.

A vizsgálat metodológiája, illetőleg a cikkek elemzéshez kidolgozott kategóriarendszer már a szakdolgozatom elkészítése során formálódni kezdett. Andor József gyakorlati példával is rámutatott arra, amit Glózer Rita fogalmazott meg egy 2013-as tanulmányában: „A különféle társadalmi és kulturális jelenségek szövegeken keresztül történő tanulmányozása többnyire

abból a feltételből indul ki, hogy e szövegek tartalmának megértése, keletkezésük és sorsuk nyomon követése elvezeti a kutatót a számára fontos történelmi, társadalmi és kulturális összefüggések felismeréséhez.” Az ilyen irányú kutatások legfontosabb célja „a szövegek közvetlenül nem hozzáférhető tartalmának rekonstruálása”. A sajtó- és tartalomelemelés módszerei tehát a (gyakorta) rejtett tartalmak, megnyilatkozások, szövegválasztások, stilisztikai elemek rekonstruálására, s a szövegek szerzői szándékának visszafejtésére alkalmazhatók. „Tartalomelemzésnek nevezünk minden olyan eljárást, amelynek során közlemények, üzenetek törvényszerűen visszatérő sajátságai alapján módszeres és objektív eljárással olyan következtetéseket vonunk le, amelyek a közleményekben nyíltan kimondva nincsenek, de az üzenet megszerkesztettségének, azaz kódolásának a módjából kiolvashatók s esetleg más eszközökkel, más módon nyert adatok segítségével megerősíthetők, igazolhatók.” Antal László definíciójában, ha direktben nem is kerül említésre, megjelenik a Glózer által „kvitatív-kvantitatív dilemmá”-nak nevezett problémakör, amely eleinte rendre bennem is megfogalmazódott. A diplomamunkában ugyanis egy kisebb szövegtörzs aprólékosabb elemzését végeztem el. Egy ilyen típusú elemzés a disszertációmban nem adott volna lehetőséget a kiválasztott lapok komplexebb vizsgálatára és a mögöttük álló egyesületek fejlődésének, sajtótevékenységének és kapcsolatrendszerének feltárására. A tartalomelemzés eredményességét ugyanis a mintavétel jellege már önmagában determinálja. Erre Móri Marianna a módszer gyakorlati alkalmazásának lehetőségeiről írt munkájában is figyelmeztet: „Nagy terjedelmű közlések vizsgálatakor lehetetlen minden egyes elemet számba venni. [...] Szembekerülve az irtatlan mennyiséggel, tartalomelemzés megkezdése előtt döntést kell hozni: ha a releváns anyag túl terjedelmes, akkor olyan mintát kell kiválasztani, [...] amely elég kicsi ahhoz, hogy elemezni lehessen.” A kutató ennek megfelelően több lehetőség közül választhat a mintavétel vonatkozásában a véletlenszerűtől a lépcsőzetes mintavételig.

Diplomamunkám esetében az előbbi, a társadalomtörténeti kutatásoknál egyébként gyakorta alkalmazott statisztikai módszert hívtam segítségül. Úgy gondoltam, hogy ez lehetőséget biztosít arra, hogy az alapsokaságból – vagyis *A Nő és a Társadalom*, valamint a *Neues Frauenleben* 1907 és 1913 között megjelent számaiból – vett minta alapján következtetéseket vonhassak le a teljes sokaságra vonatkozóan. A lapok jellegéről azonban ekkor még viszonylag kevés ismerettel rendelkezem. Ezek birtokában és a kutatás időbeli kiterjesztésével (valamint az 1914-es cezúra miatt is) jelen munkában eleve kizártam a véletlenszerű mintavétel létjogosultságát. A kezdetektől tisztában voltam azzal, hogy hipotéziseim igazolásához és kérdéseim megválaszolásához elengedhetetlen a periodikák valamennyi példányának és valamennyi cikkének bevonása. Ez a tartalomelemzés hagyományos módszereivel és kódolási gyakorlatával lehetetlen vállalkozásnak bizonyult volna, még a mára viszonylag elterjedt online diskurzus elemző szoftverek segítségével is. Ezért amellett döntöttem, hogy támaszkodva a tartalomelemzés módszereire, saját kódolási és elemzési szempontrendszer alakítok ki. A kódolási fázis legnagyobb kihívását a kulcsszavak kiválasztása jelentette, amikor a cikkeket egy vagy több (al)kategóriá(k)ba soroltam. Mindvégig szem előtt tartottam, hogy az elemzés megbízhatósága és érvényessége a jól megalkotott kategóriákon múlik, a találmányra felépített kategóriák érdektelen vagy alacsony minőségű kutatási eredményre vezetnek.

A lapszámokból Excel táblázatokba rendezett cikkrepertóriumot készítettem. Ebbe a hirdetések kivételével a lapok valamennyi cikkét bevonam, amely egy 6007 írásból álló szövegtörzset eredményezett. A cikkek többszöri, szisztematikus áttekintése során mind magyar, mind pedig osztrák részről elektronikus adatbázisok könnyítették meg a munkát. Eleinte úgy terveztem, hogy – a komparatistika módszerének minél szélesebb körben történő alkalmazása érdekében – magyar vonatkozásban egyéb lapokat is bevonok a vizsgálatba. Elsőként a NOE égisze alatt 1915–1919 között megjelenő értesítőt, a *Nőtisztviselők Lapját* dolgoztam fel. Ez után a FE másik időszaki kiadványa, az 1916–1919 között publikált *Nők Lapja*, majd a szociáldemokrata nőmozgalom szócsöveként számotartott *Nőmunkás*

1907/1908-ban és 1912–1917 között napvilágot látott évfolyamai következtek. Utóbbi periodikák vizsgálatához nem álltak rendelkezésemre elektronikus archívumok, a feldolgozásukat így a budapesti Országos Széchényi Könyvtár mikrofilmtárában, valamint a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban végeztem. Mivel azonban e lapok részletes elemzése szétfészítette volna a dolgozat kereteit, csak néhány ponton hivatkozom rájuk. Kitekintésként és a tágabb nemzetközi kontextus feltérképezése érdekében további német sajtótermékeket is vizsgáltam, részben osztrák–magyar nőmozgalmi aktivisták által jegyzett cikkek után kutatva, részben pedig az Osztrák–Magyar Monarchia államairól beszámoló írásokat keresve. A német területeken 1903–1913 között, majd 1921/1922-ben, kezdetben Lipcsében, majd Berlinben publikált *Frauen-Rundschau* kiválasztásában kizárólag az osztrák „kapcsolatok” motiváltak. A kéthetente jelentkező lap – amely alcíme (*Offizielles Organ deutscher Frauenverbände und Vereine*) ellenére véleményem szerint egyfajta átmenetet képzett a női és feminista sajtótermékek között – a *Dokumente der Frauen* utódlapja volt. Feldolgozását a lipcsei Deutsche Nationalbibliothek mikrofilmtárában végeztem el. Az egyesületi lapok közül a leghosszabb múltra visszatekintő német nőszervezet, az 1865-ben alapított Allgemeiner Deutscher Frauenverein (AdF, 1865, Lipcse–) 1866-tól publikált értesítőjének, a *Neue Bahnen*nek szintén Lipcsében, majd Berlinben, 1902 és 1918 között megjelenő évfolyamait dolgoztam fel. A munka e szakaszának helyszíne az AdF levéltára, a lipcsei Louise Otto-Peters Archiv volt, amely nevét az egyesület (egyik) alapítójáról és első elnökéről kapta.

A Louise Otto-Peters Archivban töltött idő nem kizárólag a forrásfeltárásban, hanem a metodológia kimunkálásában is hasznosnak bizonyult. Itt ismerkedtem meg azzal a Renate Kovács és Barbara Kunze által összeállított személy-, hely- és kulcsszóregiszterrel, amely jelentős mértékben leegyszerűsíti a kutatóknak a *Neue Bahnen* 1866–1899 közötti évfolyamaiban való tájékozódást. Az ilyen típusú adatbázisok készítését – amint Kunzétól megtudtam – a németországi nőtörténeti kutatásoknál nagyra értékelik, azonban Ausztriában és Magyarországon információim szerint női vagy feminista periodikák vonatkozásában korábban még senki sem készített hasonlót.

Az 6007 újságcikk kategorizálásához *A Nő és a Társadalom* 83, *A Nő* 60, valamint a *Neues Frauenleben* 129 lapszámából készítettem táblázatokat. A számadatok közötti különbségek a nyári hónapok során publikált összevont számokból, a háború első évében megjelent rendkívüli példányokból, valamint abból adódnak, hogy *A Nő* 1914 januárja és augusztusa között kéthetente került az olvasókhoz. Fontos tisztázni, hogy bár Magyarország esetében fizikailag két külön lapról beszélhetünk, ezek szervesen kapcsolódnak egymáshoz. A köztük megfigyelhető különbségeket az egyes fejezetekben részletesen számba veszem, az elemzés legtöbb pontján azonban indokoltnak tartom azt, hogy együtt kezeljem őket.

A cikkek csoportosításánál elsőként a szerzők személyét vettem figyelembe, s velük kapcsolatban a következő kérdésekre kerestem választ:

- 1) Ismerjük-e a szerző nevét, vagy csak a monogramját tüntették fel?
- 2) Álnéven tette-e közzé cikkét, esetleg egyáltalán nem szerepel a neve?
- 3) Mi lehetett az alkalmazott szerkesztői gyakorlat mögött álló motiváció?

Amennyiben a publicista teljes neve olvasható volt a cikk élén, elkülönítettem az osztrák–magyar, illetve a külföldi írókat, akiket nem csupán az állampolgárságuk, hanem nemük szerint is csoportosítottam. Utóbbi distinkciókat a táblázatokban nem tüntettem fel, hanem az azok adatai alapján készített diagrammokon ábrázoltam őket.

Az újságcikkeket ezt követően műfajuk szerint különítettem el. A 14 csoportot az alábbi műfajok teszik ki, alfabetikus sorrendben: beadvány, belső cikk, címes hír, cím nélküli hír, előadás, glossza, irodalmi rovat, jegyzet, közlemény, levél, olvasói levél, publicisztika, riport, tudósítás, vezércikk. A műfaji megkülönböztetésre azért volt szükség, hogy pontos következtetéseket vonhassak le azzal kapcsolatban, hogy a szerkesztők mennyire szántak kiemelt szerepet bizonyos témáknak az egyes lapszámokban, évfolyamokban vagy a periodikák

megjelentetésének teljes időszakában. Számos további kérdés mellett az alábbiakat válaszolhattam meg így:

- 1) Milyen rendszerességgel került a női munka és oktatás (vagy azok valamely alkategóriája), a választójog vagy más téma a vezércikkek közé?
- 2) Gyakorik voltak-e a divatról, öltözködésről vagy a „gyengébb nem” sporttevékenységéről tudósító írások a publicisztikák vagy a belső cikkek között? Vagy a kérdéskörnek inkább csak rövidebb című és cím nélküli híreket, esetleg glosszákat szenteltek?

Önálló fejezetekben foglalkoztam a tájékoztató műfajcsaládba sorolható cikkekkel, a véleménynyilvánító és a kiegészítő műfajokkal. Az irodalmi rovatok elemzésére nem vállalkozom, viszont kitérek arra, hogy a periodikákban közzétett versek, novellák, folytatásokban közölt regények kiknek, illetve milyen állampolgárságú szerzőknek a tollából származtak. Tárgyalom a hirdetéseknel alkalmazott szerkesztőségi elveket és gyakorlatot, annak ellenére, hogy nem képezik a fenti kategóriarendszer részét.

Az újságcikkeket a tartalmuk szerint is csoportokba rendeztem, megkeresve azokat a különösen fontos szavakat, amelyeket az újságírói zsargonban (elsődleges) kulcsszavaknak neveznek. Az így felállított 15 kategória közé az alábbi kulcsszavak kerültek be (szintén alfabetikus rendben): alkoholizmus, aktualitás, általános női jogok, családjog, divat, drágaság, gyermekvédelem, háború/béke/pacifizmus, irodalom, leánykereskedelem, munka, nemi kérdés, nőmozgalom, oktatás, prostitúció és választójog.

E ponton kell kitérnem az elemzés azon aspektusára, amelyet a kutatásom eredeti – a női munkával kapcsolatos – koncepciójából megőriztem. A lapokban a nők kereseti tevékenységének és oktatásának témakörében publikált írások vizsgálatát és alkategóriákba való beosztását még doktori tanulmányaim kezdetén elvégeztem. Szó sincs azonban arról, hogy a már korábban teljes egészében feldolgozott anyagot önkényesen, „mesterségesen” kívántam a vizsgálat új – kitérített – irányvonalaiba illeszteni. A „munka” és az „oktatás” témakörében publikált cikkek csoportosításának megtartására alapvetően három dolog készített. Egyrészt a fent említett elsődleges kulcsszavakból képzett csoportok felállításával a táblázatok elkészítése után nyilvánvalóvá vált, hogy a lapok a női munka témáiban tették közzé a legtöbb cikket, s a nőoktatás is hangsúlyos szerepet kapott bennük. Vagyis szükségszerűnek tűnt az, hogy e cikkcsoportokkal kiemelten foglalkozzak. Továbbá az e témacsoportokban az ún. másodlagos kulcsszavak kiemelése által következtethettem arra, hogy a periodikák szerkesztőségei mekkora figyelmet szenteltek bizonyos altémáknak, s e tekintetben milyen hangsúlyeltolódások érhetők tetten a vizsgált korszak egészében vagy az első világháború éveiben. Harmadrészt ezen alcsoportok segítségével kívántam rávilágítani arra, hogy milyen szerteágazó következményekhez vezetett a társadalom mikro- és makroszintjein a nőnevelés intézményes kereteinek kiterjedése, valamint a nők mind nagyobb arányú munkába állása. A „munka” kulcsszó alatt összesen 17 alkategóriát alakítottam ki, melyek a következők: állasközvetítés, általános munkajog, cselédkérdés, egészségügy, értelmiségi munka, ipari munka, kizsákmányolás, közlekedés, mezőgazdasági munka, munkásnővédelem, művészeti munka, nőtisztviselő, sport, szervezkedés, szociális munka, szolgáltatás és tudományos munka. Az „oktatás” kulcsszó alatt az alábbi 13 alkategória kapott helyet: általános nevelési elvek, cselédképzés, egészségügyi szakoktatás, elemi oktatás, felsőoktatás, gimnáziumi oktatás, ipari szakoktatás, kereskedelmi szakoktatás, koedukáció, mezőgazdasági szakoktatás, művészeti szakképzés, nőtisztviselő szakképzése, vallásoktatás.

Nem vállalkozhattam valamennyi tartalmi csoport részletes elemzésére a disszertáció keretein belül, éppen ezért a kvantitatív elemzés mellett az egyes témacsoportok általános jellemvonásait és legszembetűnőbb sajátosságait mutatom be mind osztrák, mind pedig magyar vonatkozásban. Az egyes témacsoportok lapokban való reprezentációjának vizsgálatát önálló tanulmányokban tervezem elvégezni. Ugyanakkor már e munkában is kitérek arra, hogy például

a női munka témakörén belül a lapok mennyire szántak hangsúlyos szerepet a „gyengébb nem” értelmiségi, tudományos és (képző)művészeti pályákon való térnyerésének, illetve a kérdéskör mely aspektusai voltak azok, amelyeket a leggyakrabban és a legrészletesebben kidomborítottak. Választ keresek még az alábbi kérdésekre: mi lehet az oka annak, hogy a lapok kiemelten foglalkoztak a szociális kérdésekkel, viszont a korszak nőmozgalmának egyik legfontosabb problémakörét, a cselédkérdést általánosan elhanyagolták?

Az utolsó fejezetben azt igyekeztem rekonstruálni, hogy mennyire játszhatott fontos szerepet a helyszín a történelmi osztrák–magyar polgári-liberális nőmozgalom sajtójában. Végig szem előtt tartottam Michael Schudson megállapítását, amely szerint az újságcikkek, és szűkebb értelemben véve a hírek képesek rávilágítani olyan folyamatok vagy jelenségek legfőbb sajátosságaira, amelyek az olvasók életét, mindennapjait befolyásolhatják. Felmerül viszont egy alapvető kérdés: vajon a földrajzi közelség, a megtörtént esemény fontossága vagy esetleg mindkét tényező együttesen növeli egy újságcikk hírértékét? Mindhárom lap esetében nyilvánvalóvá vált, hogy a szerkesztők folyamatosan nyomon követték a külföldi országok nőmozgalmainak tevékenységét, s a Monarchia határain kívül élő nők jogaiban végbement pozitív vagy negatív változásokat. Logikusnak és szükségszerűnek tűnt tehát megvizsgálni, hogy Magyarországon, Ausztrián és a koronatartományokon kívül mely államokról olvashattak az előfizetők a leggyakrabban? Ezzel kapcsolatban már itt meg kell említenem, hogy a szerkesztőbizottságok számos hírt és hosszabb cikket külföldi lapokból vettek át, a korszak gyakorlatának megfelelően sokszor forrásmegjelölés nélkül. Vajon kitapintható valamiféle szerkesztőségi célkitűzés annak tekintetében, hogy a lapok mely országokról és városokról közöltek írásokat? Vagy nem beszélhetünk e tekintetben tudatos koncepcióról? Az elemzés e fázisa során elsőként azt tanulmányoztam, hogy milyen számban és arányban szerepelnek a lapokban az Osztrák–Magyar Monarchia területén élő (beleértve a nemzetiségieket is), illetve a külföldi származású nőkről szóló cikkek. A lapok híreinek főváros-központúsága mellett figyeltem arra is, hogy az egyes államok pozitív vagy negatív megvilágításba kerültek-e a lapokba. Továbbá vizsgáltam azon tendencia lehetséges okát is, mely szerint mind Ausztriánál, mind pedig Magyarországnál gazdaságilag és társadalmilag fejletlenebb régiók gyakorta kedvező színben tűntek fel a lapok hasábjain.

Már a módszertani alapok kidolgozása során nyilvánvalóvá vált, hogy e kutatás esetében is fontos szempont a tudományköziség. E megközelítés a nőtörténeti vizsgálatok vonatkozásában azon az általános koncepción alapul, mely szerint a nőkhöz köthető kútfőkre a levéltárakban a családi hagyatékokon kívül csupán ritkán bukkanhatunk, így elengedhetetlen egyéb forráscsoportok bevonása. Bár bizonyos témák esetében helytálló megállapítás az, hogy a nők viszonylag kevés nyomot hagytak maguk után a levéltárak polcain, e kutatásnál ez nem érvényes. Én magam a kezdetektől arra törekedtem, hogy a kérdéskörben rendelkezésre álló, lehető legteljesebb levéltári forrásanyagot feltérképezzem. Ezek az egyesületi iratok, jegyzőkönyvek, kisnyomtatványok stb. mellett személyi hagyatékokat jelentettek.

A magyarországi egyesületek tekintetében a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzött ún. „Feminista fond”, illetve Szirmay Oszkárné irathagyatéka szolgáltak fontos támpontokkal. E források feldolgozása során betekintést nyerhettem a FE tevékenységébe, az egyleti élet, továbbá a választmányi vagy lapbizottsági ülések vitáiba, illetve képet alkothattam arról, hogy a szervezet mely hazai és külföldi sajtótermékekből (valamint a könyvtárak számára vásárolt szakirodalomból) szerezte a nőmozgalommal kapcsolatos friss vagy néha kevésbé aktuális értesüléseit, amelyeket aztán a szerkesztők rendre megosztottak a periodikákban is. Elsősorban *A Nő és a Társadalom* publikálásával, továbbá az 1918 előtti polgári feminista mozgalom vidéki és nemzetközi beágyazottsága vonatkozásában elengedhetetlen volt a New York Public Library kéziratárában őrzött Schwimmer Rózsa-hagyaték 1918 előtti anyagainak feltárása. E ponton szeretném hangsúlyozni, hogy bár több – a hazai és nyugat-európai feminista mozgalmak fejlődési sajátosságaival foglalkozó – történész

végzett már kutatásokat az archívumban, ezek közül csupán témavezetőmnek, Szapor Juditnak a vizsgálatai tekinthetők a magyar vonatkozású és nyelvű dokumentumok viszonylag szisztematikus feltárásának. Magam 2017 október–novemberében kezdhettem bele a mintegy 600 dobozból álló, 48,8 iratfolyómétert kitevő New York-i anyag tanulmányozásába, amelyből közel 150 dobozt sikerült áttekintennem.

Ausztria vonatkozásában az AöF egyesületi iratait az Osztrák Nemzeti Könyvtár kéziratárában és zenetörténeti gyűjteményében, valamint a Wienbibliothek im Rathausban értem el. A személyi hagyatékok sorában a legfontosabb Auguste Fickert irathagyatéka, amelynek kisebb része az Osztrák Nemzeti Könyvtárban, többsége pedig a Bécsi Városi Könyvtárban áll a kutatók rendelkezésére. A Fickert 1910-es halála után létrehozott archívummal, amelyet a vele kapcsolatban álló családtagok, barátok és levelezőpartnerek közadakozásából gyűjtöttek össze az 1910-es évek kezdetén, két probléma is körvonalazódik: az anyag egy része a második világháború során elpusztult, továbbá Fickert kimenő levelei – Schwimmer írásaival szemben – rendkívül kis számban maradtak korunkra. A gyűjteményben előttem elmélyültebb kutatásokat Harriet Anderson, Renate Flich és Hanna Hacker folytattak az 1990-es évek során. A bécsi archívumokban Rosa Mayreder hagyatékának bizonyos részei mellett az AöF több tagjának dokumentációját is áttekintettem, noha ezek néhány mappából álló iratanyagokat jelentettek.

III. AZ ÉRTEKEZÉS EREDMÉNYEI

A szervezettörténet, a nőtörténet, a sajtótörténet és a tartalomelemzés határterületén mozgó doktori értekezésemben a dualizmus második felének három meghatározó polgári-liberális, feminista nőegyesületének fejlődését és sajtótevékenységét vettem nagyító alá. Az egyesületek (Allgemeiner Österreichischer Frauenverein, AöF, Bécs, 1893–1922[?]; a Nőtisztviselők Országos Egyesülete, NOE, Budapest, 1896–1919 és a Feministák Egyesülete, FE, Budapest, 1904–1948/1949) fejlődésének fontosabb fordulópontjai mellett az általuk generált sajtóvisszhang feltérképezését tűztem ki célként. Ez kiegészült a szervezetek azon évtizedes erőfeszítéseinek bemutatásával, amelyet az általuk publikált periodikák (*Neues Frauenleben*, Bécs, 1902–1918; *A Nő és a Társadalom*, Budapest, 1907–1913; *A Nő. Feminista Folyóirat*, Budapest, 1914–1928) folyamatos „életben tartása” érdekében tettek, valamint a lapok szisztematikus, részben általam kidolgozott módszertan szerinti tartalomelemzésével. Az Ausztria és Magyarország összehasonlítására épülő vizsgálatban a sajtótermékek különböző kvantitatív és kvalitatív szempontok alapján történő elemzésével, valamint a budapesti, bécsi és New York-i levéltári források, egyesületi dokumentációk, valamint személyi hagyatékok lehető legteljesebb körű feldolgozásával elsősorban két dologra igyekeztem felhívni a figyelmet. Először is arra, hogy a két ország nőszervezetei között (is) van helye a magyar történettudományban mindezidáig alig művelt, komparatív eszközökön alapuló vizsgálatnak, másodsor pedig arra, hogy az AöF, a NOE és a FE célkitűzései és tevékenysége a közhiedelemmel ellentétben korántsem interpretálható az angliai szüfrazsett mozgalom vagy a hozzá hasonló, a Bader-Zaari terminológiával élve „single-issue movement”-ek leképeződéseként, munkásságuk ugyanis sokkal inkább a női érdekvédelmet helyezte előtérbe. Munkámban szakítottam azon túlfeszített, a magyar nyelvű nőtörténeti szakirodalom által azonban még mindig sulykolt nézettel, amely szerint a magyarországi feminista nőmozgalom a mintáit a nyugati, angolszász országokból kölcsönözte, s érveket kerestem azon hipotézis mellett, mely szerint sokkal inkább a Németországból, Ausztria közvetítésével érkező modelleket követte.

A dolgozatot három nagyobb tartalmi egységre (egyesületek, periodikák, tartalomelemzés), s ezen belül nyolc kisebb fejezetre tagoltam. A bevezető, kutatástörténetet és -módszertant ismertető fejezeteket követően a vizsgált egyesületek történetét és működésük sajátosságait,

továbbá egymáshoz való viszonyukat és külföldi kapcsolatrendszerüket tekintetem át alapításuktól 1918-ig, illetve (vázlatosan) megszűnésükig. Ezt követően a vizsgált lapok fejlődési sajátosságait ismertettem. Az általánosabb sajtó- és nőtörténeti összefüggésekre valamennyi fontos ponton (például a lapkiadás törvényi szabályozása, cenzúrával kapcsolatos rendelkezések 1914 után, női publicisták megélhetési lehetőségei stb.) igyekeztem felhívni az olvasó figyelmét. A cikkek ismert, illetve az utókor által beazonosítható szerzői egy csoportjának bemutatására, valamint a szerkesztőségi munkára fókuszáló részt követően a három periodika recepcióját vettem górcső alá a lapok lehetséges olvasóközönségének felvázolásával. Az újságcikkek műfaji specifikumainak és az egyes műfajsaládoknak az ismertetését (tájékoztató-információközlő, véleménynyilvánító, kiegészítő és fantáziára épülő) követően a lapok tartalmi kínálatának elemzése következett. Az utolsó fejezetben a helyszín szerepét és az általa képviselt hírértéket tanulmányoztam a polgári-liberális, feminista újságírásban, illetve azon összefüggéseket ragadtam meg, amelyek a cikkek helyszínei és az írások hírértéke között húzódtak. A cikkekből készített adatbázis összesített eredményeit táblázatokba és diagramokba rendezve – a plasztikusabb kép közvetítése érdekében – nem a mellékletek között, hanem az adott fejezetekben közöltem. A cikcrepertórium és a szerzőkről készített adatbázis értekezésem mellékletei között található meg.

*

Az egyesületek történetével, mindennapjaival kapcsolatban megkíséreltem a korábbi, első sorban magyar nyelvű szakirodalom állításainak árnyalását, tévedéseinek helyreigazítását. Rámutatam, hogy bár a századforduló szellemi pezsgésében életre hívott bécsi szervezet progresszívebb légkörben kezdte meg munkáját, a magyarországi feminista mozgalom az első világháború előestéjére virulensebbé vált, s a legtöbb tekintetben eredményesen zárkózott fel a hasonló profilú, nyugat-európai női szervezetek mögé, illetve mellé. Az egyéni kezdeményezések által (Schwimmer Rózsa [1877, Budapest–1948, New York], Glücklich Vilma [1872, Vágújhely–1927, Bécs] stb.) által dominált egyesületek ennek megfelelően bizonyos szempontokból maguk mögé is utasították a császárvárosban működő társaikat. Ennek okai kutatási eredményeim szerint az alábbi tényezőkben keresendők:

- 1) Míg Auguste Fickert (1855, Bécs–1910 Maria Enzersdorf) munkássága során mindvégig arra törekedett, hogy a zsidó származású tagtársakat az AöF vezetőségétől, valamint a *Neues Frauenleben* szerkesztőségétől távol tartsa, a NOE és még inkább a FE esetében általános gyakorlatnak számított, hogy a választmány mellett az egyesületek ügyvezető elnöki székeiben is (vallásukat ugyan nem gyakorló, de) zsidó származású nők foglaltak helyet. Az ő szellemi és kapcsolati tőkájük, valamint pénzügyi erőforrásaik minden bizonnyal hozzájárultak ahhoz, hogy a magyarországi liberális-feminista mozgalom képes volt felőzni a nyugati társai mögé. Mindezt pedig mi sem bizonyítja jobban, mint az International Woman Suffrage Alliance (IWSA, Berlin, 1904–) 1913-as, Budapesten rendezett kongresszusa.
- 2) Az AöF működése során képtelen volt hatókörének a császárvároson kívüli kiterjesztésére, míg a magyarországi szervezetek 1907–1918 között több, mint tíz vidéki fíókegységgel büszkélkedhettek, amelyek a NOE és a FE működési modelljeinek adaptálása mellett önálló kezdeményezésekbe is fogtak, különösen 1914 után.
- 3) Míg a Magyarországi Nőegyesületek Szövetsége (MNSz, Budapest, 1904) és az IWSA holdudvarában a FE Schwimmer erőfeszítéseinek köszönhetően mind erőteljesebb transznacionális beágyazottsággal büszkélkedhetett, addig az AöF nemzetközi kapcsolati hálóját a Bund Österreichischer Frauenvereine-ből (Bécs, 1903) való 1906-os kilépését követően 1914/1915-ig egyre inkább elsorvadt. E lemaradást az első világháború éveiben a nemzetközi békemozgalomban tanúsított aktivitásával sem tudta a szervezet leküzdeni, amely vizsgálataim szerint a sajtójára is rányomta a bélyegét.

- 4) A taglisták alapján a FE és a NOE az AöF-nél sokkal szélesebb társadalmi csoportokat volt képes megszólítani és mobilizálni, hiszen soraikban – ha nem is tömegesen, de – számos hazai, illetve külföldi egyetemet végzett nő, illetve munkásasszony volt megtalálható. Utóbbiak kapcsán gondoljunk például a Balmazújvárosi Szabad Nőszervezetre, amely 1908-ban kapcsolódott a FE-hez, s amely kiváló hivatkozási alapként szolgált Schwimmeréknek arra, hogy mozgalmuk nem csupán a közép és felsőbb rétegek nőtagjainak jogaiért tevékenykedett.
- 5) Munkámban ugyanakkor felhívtam a figyelmet arra, hogy a balmazújvárosihoz hasonló kezdeményezések szerepe a feminista mozgalmon belül nem értékelendő túl, hiszen sok esetben csupán afféle „kirakat“-ként funkcionáltak Schwimmerék számára annak demonstrálására, hogy a mozgalom az agráriumban alkalmazott asszonyokat is „csatasorba állította“.
- 6) A levéltári és sajtóforrások alapján kirajzolódott, hogy Schwimmerék a békemozgalom elveinek folyamatos hangoztatása mellett teljes erőbedobással kapcsolódtak be a háborús munkába. Ezzel szemben az AöF keretein belül egy rendkívül intenzív és innovatív pacifista mozgalom forrta ki magát, amely mindenfajta, a hátsország gazdasági és társadalmi összeroppanását megakadályozó tevékenységet mereven elhárított.
- 7) Míg a NOE az első világháború lezárását követően teljességgel képtelen volt célkitűzéseit az új, átmeneti korszak aktuális kihívásaihoz adaptálni, ez az AöF-nek részben sikerült, hiszen körülbelül 1922-ig még képes volt az egyesületi keretek közötti működésre. Az alkalmazkodás a FE-nek sikerült a legjobban, hiszen bár 1914 előtti pozícióit sosem tudta visszaszerezni a Horthy-korszak újradefiniált nőmozgalmában, a második világháború alatti rövid betiltását leszámítva még mintegy három évtizeden át működhetett.

*

Az egyesületek lapkiadó tevékenységével kapcsolatban rámutattam, hogy az 1902-es, illetve az 1907-es évek fontos cezúraként értelmezhetők az ausztriai és a magyarországi polgári-liberális, feminista nőmozgalmi sajtó történetében. Jóllehet, az AöF egyetlen, illetve a FE és a NOE első hivatalos folyóiratai nyugati társaikhoz képest több évtizedes fáziskéséssel indultak útjukra, 1918-ig rendkívül fontos szerepet játszottak a progresszív, liberális nőmozgalom eszméinek terjesztésében. A periodikák, valamint a lapkiadó társaságok ránk maradt forrásainak vizsgálata a következő eredményeket hozta:

- 1) Az osztrák és a magyar szervezetek egyaránt erejükön felül igyekeztek tőkét mozgósítani, illetve átcsoportosítani büdzséjükből annak érdekében, hogy a pénzügyi értelemben az első pillanattól veszteséges, ám – ahogy minden lehetséges alkalommal kihangsúlyozták – „erkölcsileg prosperáló” lapjaikat életben tarthassák.
- 2) Az AöF, a FE és a NOE vezetésének részéről egyaránt tetten érhető az elv, amely szerint mindvégig a lapelőfizetések árának alacsonyan tartására törekedtek annak reményében, hogy ezáltal több állandó követőt csábíthatnak magukhoz. Így az egyesületek folyamatosan emelkedő, ám a piaci viszonyokat nézve olcsónak számító tagdíjaival ellentétben csupán egy-két ízben került sor a lapok éves előfizetéseinek, illetve az egyes különálló példányszámok árának növelésére a *Neues Frauenleben*, *A Nő és a Társadalom*, valamint *A Nő* publikálása során.
- 3) *A Nő és a Társadalom*, valamint *A Nő* háborús számainak struktúrája erőteljes hasonlóságot mutat a *Neues Frauenleben*nel, illetőleg a külföldi nőmozgalmi lapokkal: a vezércikkeket követően hosszabb véleménynyilvánító és rövidebb információközlő cikkek váltják egymást, ezek között recenziókat, könyvajánlókat, néhány olvasói levelet találunk. Az egyes példányokat a szervezetek aktuális beszámolóí, munkaprogramja és irodalmi rovat, esetleg hirdetési oldal zárja le.
- 4) *A Nő* 1914. január–augusztusi számai nem illeszthetők be a fenti tendenciába. Meggyőződésem, hogy a lapnak megjelenése első fél éve során ténylegesen sikerült „a

modern követelményeknek” megfelelnie, mind minőségében, mind pedig tartalmában megközelítve az éves szinten több tízezer, esetleg százezer Márkából gazdálkodó német testvérnapok színvonalát. Ennek fényében különösen sajnálatos, hogy a vadonatúj köntösbe bújtatott feminista lap nem forrhatta ki magát, s további fejlődésének gátat szabott a háború.

- 5) Bebizonyosodott, hogy Fickert-féle „egyszemélyes szerkesztőséggel” ellentétben, amelyben bármilyen lapkiadással kapcsolatos feladatot vonakodott társnőire bízni, Schwimmer Glücklich mellett további négy-öt kolléganőjére számíthatott a szerkesztési feladatok során, vagyis *A Nő és a Társadalom* körül a *Neues Frauenleben*nél sokkal szélesebb „szerkesztői team” artikulálódott. A későbbiekben egyébként ugyanez a gyakorlat mutatkozott meg *A Nő* esetében. Ennek ellenére a szerzők toborzása mindkét lapnál eleinte kizárólag Fickertre és Schwimmerre hárult, s csak Fickert halála, illetve Schwimmer külföldi nő-, majd békemozgalmi szerepvállalása hatására kapcsolódott be a többi szerkesztő e feladatba.
- 6) Mindhárom lap szerkesztősége törekedett a lap olvasmányanyagának színesítésére különböző állandó, illetve időszakos rovatok által. Míg a *Neues Frauenleben* „erőssége” a kiterjedt irodalmi és művészeti rovatok publikálása volt, addig a magyar lapok az olvasókkal történő folyamatos és minél közvetlenebb kommunikációra helyezték a hangsúlyt, aminek igénye csak tovább erősödött a háború éveiben.
- 7) A cikkek szerzőinek személyét illetően több tendencia kristályosodott ki. A német származású publicisták túlsúlya mellett Schwimmeréknek sikerült több nyugat-, észak- és dél-európai, illetve tengerentúli szerzőt bevonni a munkába. Magyar vonatkozásban a szerzők között találjuk az IWSA, illetve más nemzetközi nőszervezetek vezető alakjait, az osztrákok ugyanakkor a nemzetközi nőmozgalomból érkező impulzusok pótlására esetenként évtizedek óta halott aktivisták cikkeinek közlésére kényszerültek. A szerzők között egyébként mind az osztrák, mind pedig a magyar lapok esetében viszonylag magas volt a férfiak, valamint a zsidó származásúak aránya, vagyis Fickertnek tehát innen nem sikerült távol tartania az izraelita gyökerekkel rendelkező publicistákat.
- 8) Míg a magyar lapok cikkeinek közel háromnegyede a szerző nevének feltüntetése nélkül látott napvilágot, addig ez az arány az osztrákoknál sokkal kiegyenlítettebbnek bizonyult, hiszen az anonim cikkek aránya alig haladta meg az összes írás felét.
- 9) A ránk maradt források alapján rekonstruálhatónak bizonyult a publicistáknak fizetett honoráriumok összege, amely hasonló volt mind az osztrák, mind pedig a magyar lapnál, s a cikk hossza mellett az azt beküldő publicista társadalmi presztízsétől, valamint a (nemzetközi) nőmozgalomban elfoglalt helyétől függött.
- 10) A lapok állandó követői számának megítélése előfizetői gyűjtőívek hiányában csupán a saját kalkulációim alapján volt lehetséges. Az osztrák lapnál az első világháború előestéjén ezer körüli, a magyarok esetében pedig kb. 5500 fős előfizetői rétegen felül bizonyára sokan olvasták a periodikákat, hiszen azokat bécsi, budapesti és Magyarországon vidéki kávéházak, olvasó- és társaskörök is előfizették. Különösen az AöF számára jelentett problémát az, hogy az egyesületi értesítőt még a tagok sem követték, éppen ezért különböző kedvezményes előfizetési konstrukciók kialakítására törekedtek, e mellett hirdetések útján igyekeztek előfizetőket toborozni.

*

A tartalomelemzésbe a három lap összesen 6007 cikkét vontam be, amibe beletartoztak az irodalmi rovatban közzétett írások és a lapszámok élén olvasható közlemények is, viszont az alacsony számú és gyakran ismétlődő hirdetések és a szerkesztőségek sajtóbizottságai által szó szerint ismételt egysoros előfizetési felhívások nem. A *Neues Frauenleben*ben publikált cikkek közül így 2332, a magyar lapokban közzétettekből pedig 3677 került be az elemzésbe. *A Nő és a Társadalom* évfolyamaiban 2389, míg *A Nő*ben 1288 írás látott napvilágot. A cikkeket először műfajuk szerint kategorizáltam összesen 16 csoportba, majd különböző tartalmi egységekbe

soroltam őket 16 elsődleges, illetve összesen 30 másodlagos, a női munkához és az oktatáshoz kapcsolódó kulcsszó segítségével. Végül azt vizsgáltam, hogy a lapok mely országokból származó híreknek szántak kiemelt szerepet, illetve mely államok nőmozgalmainak munkáját tartották követendő mintának, s melyek kerültek esetleg negatív megvilágításba. A tartalomelemzés során a legfontosabb eredmények az alábbiak voltak:

- 1) Nem fedezhető fel összefüggés a cikkek terjedelme és az azokban közölt információ értéke között, mivel a hírérték a nőmozgalmi lapok cikkeinek esetében is az információ újdonságában ragadható meg.
- 2) A magyar lapok címes és cím nélküli hírei sokkal rövidebb, kompaktabb írások voltak, mint az osztrák periodika gyakorta fél oldalt elfoglaló cím nélküli hírei. Közös jellemzőjük ugyanakkor, hogy az objektivitásra való törekvés értéke gyakorta sérült, hiszen a szerkesztők a hírekhez rendre kommentárokat, szerkesztői megjegyzéseket fűztek.
- 3) A lapok hasábjain publikált tudósítások zöme az AöF, a NOE és a FE, valamint a nemzetközi esemény egyesületek égisze alatt rendezett programokról számolt be, s zömüket az egyesületek aktívabb választmányi tagjai jegyezték. Az osztrákokra és a magyarokra is jellemző, hogy esetenként kritikai megjegyzéseket tettek egymás rendezvényeire.
- 4) Míg a *Neues Frauenleben* vezércikkei alkalmanként a 10–11 oldalnyi terjedelmet is elérhették, addig a magyaroknál hosszúságuk általában egy-három oldal között alakult. A korszak osztrák–magyar újságírói gyakorlatával némileg ellenkezik, hogy alig találunk anonim módon publikált vezércikket. Vagyis e helyütt nem érvényes az az elv, amely szerint a szerkesztők a vezércikk írójának nevét csak abban az esetben tették közzé, ha annak véleménye eltért a lap által képviselt állásponttól.
- 5) Míg a lapokban hozott belső cikkek vehemensebb, a glossza stílusjegyeit magukon hordozó írások, addig a publicisztikák higgadtabbak, tényyszerűbbek voltak. Utóbbiakból számszerűen is több található a lapokban, amiből arra következtethetünk, hogy a publicisták elsődleges célja nem a férfiak, a politikusok, az állami szociálpolitika stb. szidalmazása és becsmérlése volt, hanem sokkal inkább az, hogy a nőknek az életük különböző szinterein jelentkező problémáira tanácsokkal vagy megoldási javaslatokkal szolgáljanak.
- 6) Kiderült, hogy bár a NOE és a FE is számos beadványt küldött a különböző szakminisztériumoknak, ezek közül csupán kettőt tett közzé *A Nő és a Társadalom* hasábjain, míg az osztrákok által publikált petíciók száma 13 volt. A beadványokhoz hasonlóan viszonylag alacsony maradt a lapokban közölt (olvasói) levelek száma. Az ezekben rejlő lehetőségeket az olvasmányanyag színesítésére a magyarok használták ki igazán, hiszen elhunyt nőmozgalmi vezetők levelezései helyett olyan világhírű aktivisták, illetve politikusok nekik (Schwimmernek) címzett sorait közölték, mint Carrie Chapman Catt, August Bebel vagy Keir Hardie.

*

A kulcsszavak elemzése során a lapok minden részletre kiterjedő tartalmi elemzése helyett az egyes témacsoportok közötti összefüggések feltárására, illetve a három lap tartalmi kínálata közötti hasonlóságok és különbségek vázolására helyeztem a hangsúlyt. Figyelembe vettem továbbá azt, hogy a háború kirobbanása miként befolyásolta az egyes témacsoportokban publikált írásokat. A munka során kiemelt figyelmet fordítottam a munkavállalás és az oktatás témáiban megjelent cikkeknek. Az elemzés főbb tanulságai, amelyek élesen ellentmondanak a nő- és sajtótörténeti szakirodalom korábbi állításaival, az alábbiak voltak:

- 1) A női munka témája a lapokban sokkal hangsúlyosabb volt, mint a választójogé – illetve az előbbiekhöz kapcsolódóan az oktatás is kiemelt szerepet kapott.
- 2) Az AöF, a NOE és a FE beszámolóí és havi szinten megjelenő közleményei miatt logikusan kiemelt szerepet kaptak a nőmozgalm hírei, amelyeket Magyarországon a választójogi témában közzétett cikkek követtek *A Nő és a Társadalom*ban és *A Nőben* egyaránt. Ezek száma a választójogi törvényjavaslatok benyújtásának és tárgyalásának időszakaitól

függően ingadozott, illetve számukat befolyásolta a háború is. Lényeges különbség figyelhető meg e tekintetben a két ország között, hiszen a *Neues Frauenleben* békemozgalmi aktivitásának okán 1914 augusztusa után sem vette le elsősorban a külföldi nők választójogát témakínálatából. Csak 1917-től kezdte mindinkább direkt módon hangsúlyozni a szavazati jog osztrák nőkre való kiterjesztésének elodázhatatlanságát. Ezzel szemben A Nő hasábjain 1914–1917 között alig olvashatunk választójogi témájú írásokat.

- 3) Annak ellenére, hogy az AöF és a FE választmányi ülésein és éves közgyűlésein rendszeresen foglalkozott a korszak nőmozgalmának egyik legfontosabb témájával, a cselédkérdéssel, ez a lapok hasábjain meglehetősen marginalizált helyzetbe került. Ugyanez érvényes a prostitúció, a leánykereskedelem és a nemi kérdés (nemi felvilágosítás) témájában közzétett cikkekre is. S hogy mi lehet ennek az oka? A szociáldemokrata és a polgári-liberális, feminista mozgalom közötti „munkamegosztás” lehetőségével szemben én magam úgy gondolom, hogy a lapok szerkesztői és az egyesületek tagjai a problémák felemlgetése helyett a megoldáskeresésre törekedtek: arra, hogy a megfelelő szakképesítéssel nem rendelkező nőket munkaalkalmakhoz juttassák, s gondoskodjanak jogvédelmükről. Végül kiemelt figyelmet szántak a (munkásnő)védelem keretein belül a központi háztartások életre hívásának, amelyekben a cselédkérdés első számú megoldási lehetőségét látták.
- 4) Bizonyosságot nyert, hogy a nők értelmiségi-, művészeti-, valamint tudományos pályákon való szerepvállalásával kapcsolatban elsősorban rövidhíreket publikáltak, az alacsonyabb presztízsű ipari, szolgáltató szektorbeli és mezőgazdasági pályákról azonban hosszabb, problémaorientáltabb cikkeket értekeztek. Előbbiek, amelyek csupán tényközlésre szorítkoztak, általában a külföldi nők eredményeit dicsérték, utóbbiak az osztrák–magyar nőket ért kihívásokat részletezték.

*

Végül az 1918 előtti osztrák–magyar polgári-liberális, feminista nőmozgalom transznacionális beállítottsága miatt szükségszerűnek tűnt megvizsgálni, hogy a lapok szerkesztősegei milyen arányban osztottak meg cikkeket a saját országaikról, illetve a Monarchián kívül élő nők politikai, gazdasági és társadalmi egyenjogúsításáért folytatott harcáról. Erre azért is szükség volt, mert már a száz évvel ezelőtti sajtótermékekben publikált cikkek hírértékét is erőteljesen determinálta a földrajzi közelség vagy távolság kérdése. E tekintetben az alábbi következtetésekre jutottam:

- 1) Mindhárom lapra jellemző, hogy a Monarchián kívüli régiók és országok rendkívül hangsúlyosan jelentek meg bennük. Igaz ez a *Neues Frauenleben*re is az AöF-nek a nemzetközi nőmozgalomból történő hátralépése ellenére. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy az osztrák lapban túlsúlyba kerültek a Németországról szóló írások. Magyar vonatkozásban ez az arány valamivel kiegyenlítettebb, a német tartományok mellett rendszeresen olvashatunk európai, sőt több tengerentúli országról is.
- 2) Mindkét lap sajátja a főváros-központúság, ami azt jelenti, hogy a szerkesztők elsősorban Bécsről, illetve Budapestről közöltek cikkeket. Magyarországon viszonylag hangsúlyos még azon vidéki városok megjelenése, amelyekben az évek előrehaladtával megszerveződtek a NOE és a FE fiókszervezetei.
- 3) A magyar periodikák a prosperáló centrum országok mellett a leszakadó félperifériás területek nőmozgalmaikat is pozitív színben tüntették fel. Mindez véleményem szerint nem több, mint újságróli fogás, amellyel Schwimmerék szemléletesen kívánták ellenpontosítani a magyar nők életkörülményeit, továbbá agitációs céllal igyekeztek cselekvésre buzdítani őket.

***

Munkám újszerűségét elsősorban az adta, hogy a magyarországi feminista sajtó és ezen keresztül a mozgalom történetét nem elszigetelten vettem nagytó alá, hanem tágabb kontextusba helyezve az osztrák polgári-liberális nőmozgalom fejlődésével és sajtótevékenységével hasonlítottam össze. Mindez a korábban publikált könyvfejezeteken és tanulmányokon végig tekintve két szempontból is innovatív megközelítésnek számított: egyrészt azért, mert viszonylag plasztikus képet közvetíthettem a három egyesület működéséről, illetve azért, mert Susan Zimmermann-nak az osztrák–magyar nőmozgalom nemzetközi beágyazottságát ismertető rövid tanulmányain kívül még nem történt kísérlet a két ország polgári-liberális, feminista egyesületeinek és sajtójuk összehasonlítására, a hasonlóságok és különbségek rekonstruálására. Másrészt pedig azért, mert a cikkek tartalmának kivonatolása helyett egy összetett, előre kimunkált szempontrendszer alkalmazásával a lapok szisztematikus elemzését végzem el levéltári források bevonásával.

A téma további tanulmányozásában ugyanakkor fontos és új eredményeket hozhatna a NOE és az egyesületek 1918 előtti, valamint a FE két világháború közötti történetének és 1946-os újjáalakulásának még behatóbb vizsgálata, illetve működési mechanizmusaik egymással történő összevetése. A cikkrepertóriummal kapcsolatban nem titkolt célom, hogy azon kutatóknak nyújtsak vele segítséget, akik a jövőben valamelyik (vagy akár mindhárom) periodikával elmélyültebben kívánnak foglalkozni, hiszen számos elemzési szempont és kérdés maradt még, amelyek megválaszolására jelen értekezésben nem vállalkozhattam. A lapokban cikkeket közlő szerzők, publicisták életpályának részletesebb megismerése mellett fontos volna az egyes témacsoportok mélyebb elemzése, illetve az egyes cikkek megjelentetése mögött húzódó szerkesztőségi motivációk behatóbb vizsgálata.

Mivel az utóbbi években teljesen egyértelművé vált, hogy a polgári-liberális, feminista mozgalom, amely a 19–20. század gazdag és sokszínű politikai spektrumának és hagyományának integráns része, a rendszerváltás után sem nyerte el méltó helyét a magyarországi történeti kutatásokban, magam elsősorban a FE működésének sajátosságait kívánom a jövőben vizsgálni, leginkább a két világháború közötti időszakra fókuszálva, az egyesület 1942-es betiltásáig. Az 1919 januárjában életre hívott Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége tevékenységéhez köthetően ugyanis ismert többek között, hogy a Tanácsköztársaság bukását követő konzervatív fordulat alapjaiban formálta át a háború előtti nőmozgalmat. A „politikai rendszer a nők társadalmi demobilizálására törekedett”, így a FE-hez hasonló baloldali polgári-liberális szervezetek megszűntek vagy jelentősen veszítettek erejükből, a jobboldali, konzervatív női csoportok pedig vezető szerepet kaptak. Ez a Horthy-korszak revizionista propagandájával, a vallásos, nacionalista eszmék felértékelődésével és a nők családon belüli szerepeinek magasztalásával, a másik oldalon pedig a liberális feministák démonizálásával egy teljesen új nőmozgalom alapjainak megteremtéséhez vezetett. Ugyanakkor fogalmunk sincs arról, hogy az 1919 júliusára mintegy 6500 budapesti és vidéki taggal rendelkező FE-ben pontosan milyen változások zajlottak le a Vázsonyi Vilmos-féle választójogi törvénytervezet július 27-i elutasítását követő időszakban. Kérdéses továbbá, hogy az egyesület választmányának bizonyos tagjai korábbi elveiknek hátat fordítva miért csatlakoztak különböző politikai pártokhoz (pl. Függetlenségi és 48-as/Károlyi Párt), mások pedig miért folytatták munkájukat a FE keretein belül a szervezet 1942-es, majd 1949-es, immár végleges betiltásáig? Megválaszolásra vár továbbá, hogy a FE, amelynek vezetősége Glücklich halála, Schwimmer emigrációja és egy generációváltás miatt az 1920-as évek közepére teljes mértékben kicserélődött, milyen túlélési stratégiákhoz folyamodott a Horthy-korszakban, illetve a megváltozott körülmények között miként volt képes céljai újradefiniálására?

A fenti kérdések megválaszolására kiváló lehetőséget biztosítanak a budapesti, bécsi és a New York-i levéltári források mellett az IWSA manchesteri és berni archívumai, amelynek tágabb kereteit a rendkívül erőteljes nemzetközi beágyazottságot biztosító WILPF és International Alliance of Women for Suffrage and Equal Citizenship (IAW) adta, amely az IWSA

utódszervezeteként működött az 1920-as évek második felétől. E tervezett munka során a vezetők és a tagok társadalmi, nemek és lakhely szerinti összetételének feltárása mellett érdemes lenne tanulmányozni azt is, hogy az 1920-as években – a választójogért folytatott harc napirendről való lekerülését követően – miként fordult a FE figyelve egyértelműen a nők oktatási és munkajogának kiterjesztése és védelme, valamint a békemozgalomban való aktív részvétel irányába, továbbá mennyire volt sikeres újonnan kitűzött céljai elérésében, s egyáltalán milyen eszközök álltak rendelkezésükre ezek realizálására? Távlati célom e mellett egy Schwimmer-életrajz, illetve egy ehhez kapcsolódó forráskiadás elkészítése Schwimmer kapcsolati hálójának részletes feltérképezésével.

IV. AZ ÉRTEKEZÉS TÉMAKÖRÉBEN KÖZZÉTETT PUBLIKÁCIÓK, KONFERENCIASZEREPLÉSEK

- A szex, szexualitás és a szexuális tudás interpretációja az osztrák–magyar polgári-liberális, feminista nőmozgalomban 1918 előtt. *Társadalmi Nemek Interdiszciplináris E Folyóirata*. (2019): 2. 81–95.
- A magyarországi feminista mozgalom első hivatalos lapja. *A Nő és a Társadalom (1907–1913)*. *ArchívNet. XX. századi történeti források*. 2019.
- A New York-i Bedy-Schwimmer Rózsa-hagyaték jelentősége. *Levéltári Közlemények*, (2018): 1. 157–169.
- „Háborús nyereszkedők” vagy a körülmények áldozatai? Polgári feminista egyesületek tevékenysége Budapesten és vidéken 1914–1918 között. In: Katona Csaba (szerk.): *Minden egész eltörött. A Nagy Háború emlékei*. Tempevölgy Könyvek. Balatonfüred, 2018. 40–65.
- Weibliche Identität in Mitteleuropa und Wissenstransfer zwischen den ungarischen, österreichischen und deutschen Frauenorganisationen 1890–1914. In: *ELTE Öt Kontinens*, 2018. 7–30.
- In Korrespondenz. *Frauenvereine in Österreich-Ungarn*. Fernetzt. 2018.
- A polgári feminista nőmozgalom vidéken a 20. század kezdetén. In: Pap József – Tórh Árpád (szerk.): *Vidéki élet és vidéki társadalom Magyarországon*. Rendi társadalom – polgári társadalom. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2014. évi, egri konferenciájának kötete. HIK, Budapest, 2016. 486–502.
- Nők, időszaki kiadványok és nyomtatott nyilvánosság Magyarországon 1817–1917. MTA IDI, Budapest. *Schwimmer Rózsa újságírói és lapszerkesztői pályájának fontosabb csomópontjai az első világháború előtt*.
- Sexual Knowledge and Expertise in Europe’s East, before and after 1945. Brno, Masaryk University, Csehország, 2019. *Interpretation of Sex, Sexuality and Sexual Knowledge in the Discourse of the Austro-Hungarian feminist movement until 1918*.
- Forschungsschwerpunkt Frauen- und Geschlechtergeschichte. 13. Workshop. Unternehmen – Handeln – Experimentieren. *Geschlecht, unternehmerische Tätigkeit und die Kategorie der Erfahrung*. Universität Wien, Wien, 2019. The „Greatest Enterprise” of the Hungarian Feminist Movement: The Woman and the Society
- Az ELTE Nőtörténeti Kutatóközpontjának, az MTT Nőtörténeti szakosztályának és az MTA Nőtörténeti Munkabizottságának konferenciája, Budapest, 2018. *A magyarországi nő történet a 20. században*. *Lehetőségek és kihívások: Gondolatok egy tervezett Schwimmer-életrajz kapcsán*.
- Szentendre, a Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület 2018. évi konferenciája. *Örökség, történelem, társadalom. A polgári-liberális, feminista sajtó az Osztrák–Magyar Monarchiában 1907–1918 között*. *Folyóiratok, publicisták, olvasóközönség és a lapok tartalmi elemzése*.
- Andrassy Universität Budapest, 2018. *Kontinuitäten und Diskontinuitäten – Vom Wandel der diplomatischen Praxis (1814/15-1946)*. *Spießrutenlaufen in Bern. Diplomatischer Dienst von Rosika Schwimmer in der Schweiz*
- Collegium Hungaricum, Bécs, Ausztria, 2017. *Identität, Wissenstransfer und Netzwerke in den österreichisch-ungarischen bürgerlichen Frauenorganisationen*.